

LEXICUL SOCIO-AFFECTIV ÎN ROMÂNA VECHE. STUDIU DE CAZ - RUŞINE

GABRIELA STOICA

Universitatea din Bucureşti

1. Precizări introductive

Studiul de față își propune o scurtă analiză teoretică și aplicativă a unei categorii speciale a lexicului afectiv, cum apare reprezentată în perioada veche. Demersul teoretic conjugă principii de bază ale antropologiei și sociologiei emoțiilor cu cele lingvistice; analiza vocabularului afectiv poate confirma sau nu anumite date culturale, mentale, antropologice, pe de o parte, și poate oferi date surprinzătoare pentru resursele semantico-lexicale ale limbii române în acea perioadă, pe de altă parte.

1.1. Perspectiva sociologică în studiul afectelor. Date teoretice

Una dintre cele mai vechi și mai susinute abordări ale afectivității este cea sociologică (Durkheim 1912, Mauss 1921). Cu o lungă tradiție, teoria susinută caracterizează profund socialul al afectelor. Acestea ar fi rezultatul direct al apartenței individului la o colectivitate, având funcții adaptative, motive de interes, garantând coeziunea socială. Fiind indicii de coeziune socială, afectele să arătă prinții un grad ridicat de stereotipie, integrându-se într-un sistem mai amplu de norme de comportament de grup, strâns legate de judecările etice – ce e bine /normal – ce nu e bine /anormal și fie să simbolizeze exteriorizat într-un anumit context sau potențial afectogen. Nerespectarea acestor reguli este sankcionată. Afectele se subordonă, din această perspectivă, profilului mental al unei culturi date, de unde reiese gradul ridicat de variație culturală, pe de o parte, și standardizarea maximă a conduitelor afectiv-expressive funcționale în cadrul acestei culturi. Valorile, practicile sociale dau formă și creează emociiile, care sunt „artefacte culturale” (*cultural artifacts* – Geertz 1975: 81, cf. Averill 1980, Harré 1986). Este însă o perspectivă limitată, funcționalistă, afectele nu reprezintă un simplu construct socio-cultural; la rândul lor ele pot contribui la conturarea unui profil cultural, raportul fiind de interdependență. În plus, afectele reprezintă forme complexe de evaluare a realității, în care intervin, pe lângă factorii sociali, și cei psihologici și biologici.

1.2. Conduita emoțional-expresivă

Un parametru important nu numai din perspectiva sociologiei emoțiilor este cel al sistemului semiotic de expresie afectivă. Conduita comportamentală și fiziologică (*display rules*), determinată de norme socioculturale și, deci, având un mare grad de convenționalitate, reprezintă corespondența expresivă lexicalizată a emoțiilor, cu funcție de semnalizare socială, standardizată. Emblemele expresiv-afective au un caracter cvasi universal

pentru afectele considerate primare, dar cunosc și o variație culturală semnificativ¹. Exteriorizarea /nonexteriorizarea emoției este o formă de interacțiune socială, decodabilă și a teatului de membrii grupului, constituindu-se într-un indiciu de apartenență la comunitate. Conduita emoțional-afectivă poate varia diafazic, diatopică și intercultural, diacronică și intracultural. Diafazic, controlul /transparență afectivă se poate manifesta diferit în funcție de situația de comunicare, de participanți etc.; diatopică și intercultural, societății diferențiate manifestă stiluri diferențiate de exteriorizare afectivă – cantitativ și calitativ – unele culturi sunt mai extrovertite, altele sunt introvertite, cu un puternic reglaj emoțional; această variație de expresivitate afectivă se poate înregistra și diacronic, în cadrul același și spațial cultural, în funcție de dinamica culturală și de mentalitate (Scherer 1982: 565)².

1.3. Social și afectiv – interferențe

Toate aceste variabile conțin ceea ce se poate numi *emotionology* (Harré, Gillett 1994), concept ce delimită ansamblul resurselor expresive verbale și nonverbale și a regulilor contextuale de utilizare, specifică unei societăți, un sistem global de manifestări emoționale permise sau interzise membrilor unei societăți în diferențiate situații comunicative.

Majoritatea experiențelor afective sunt, astfel, o dublă față – individuală (afectul este intrinscendent subiectiv, reflexiv, aparține unui unic subiect) – și colectivă – social-culturală (afectul este rezultat al interacțiunii cu alii subiecți într-un context cultural dat). Episoadele afective constau din tipare individuale de evaluare a situației stimuli, de expresie fiziológică și comportamentală; aceste episoade afective se situează între două extremități – codificarea culturală și experiența individuală. Evaluarea se face în cadrul unui grup social și al unui context cultural; de aici rezultă că redarea verbală a experienței afective reflectă reprezentarea socială a acestui în cauză (Scherer 1992: 30). Disocierea *individual-privat/colectiv-public* nu trebuie să fie în termeni opozitivi. Cele două ipostaze sunt interdependente, atât timp cât afectul este o reacție subiectivă, care apare cel mai frecvent într-un context social, conținând factori generatori.

Buss (1980, apud Walbott, Scherer 1995: 466) distinge între conștiința de sine publică (*public self-consciousness*) și conștiința de sine privată (*private self-consciousness*), în funcție de felul în care atenția este direcionată către sine în raport cu reacțiile altor persoane sau către percepția de sine și de comportament. Activarea simultană a acestor două planuri în raport cu care se face evaluarea duce la o reprezentare afectivă specifică, reflectată în cuvinte. Limbajul este o interfață între cele două dimensiuni posibile ale unui afect – privat – public/individual – colectiv.

1.4. Vocabularul socio-afectiv

În lexiconul afectiv se poate delimita, astfel, o categorie de cuvinte pentru care componenta semantică *socială* este foarte pregnantă. Unele dintre aceste cuvinte au în plus o

¹ Studiile de psihologie și de antropologie care susțin teoria emoțiilor de bază, argumentează și universalitatea expresiilor faciale corespunzătoare, codate genetică și, deci, decodabile în orice cultură (*surpriză, mânie, dezgust, frică, interes, tristețe, fericire*) (Osgood 1966). Studiile interculturale au arătat că variația importantă de la o cultură la alta – aceeași expresie facială nu are semnificație identică, poate suporta decodări diferențiate (Wierzbicka 1993: 19) – conduită expresivă este determinată cultural, nu genetic. În plus, este posibilă o decodare eronată a expresiei faciale, date fiind că uneori nu se actualizează o unică emoție „pură” expusă, ci emoții amestecate, codificate în același timp; este posibil ca mai multe emoții să fie simultan active, cu expresie comună, sursă de ambiguitate (Niemeier 1997: 291–292).

² Elias 1977 realizează o teorie a civilizației ca o istorie a controlului afectelor și constată existența unor cicluri ale controlului afectiv în cadrul unei culturi și al unei societăți, atât sincrone, cât și diacronice.

component *socio-(re)activ* (sunt *exogene* (centrifuge), presupun orientare spre exterior), pe de o parte, și una *socio-reflexiv* (sunt *endogene* (centripete), presupun orientare spre interior), pe de alt parte, în funcție de focalizarea pe imaginea public – imaginea privat. În această categorie intră cuvinte ca *ruine, mândrie, admira ie, invidie, colateral vinov ie, umilin, orgoliu, mânie, mil* etc., cuvinte care, în ansamblu, desemnează afecte relate ionate cu norma social-cultural. Semnificația acestor cuvinte nu se decodează deplin decât pe fundalul mai amplu al contextului în care apar și în care cele două ipostaze *public-privat* se suprapun. Ceea ce este personal, invizibil, devine transparent, public, vizibil, printr-o evaluare fie pozitiv, fie negativ¹.

Valorificarea/discreditatea imaginii personale în raport cu normele socio-culturale este în primul rând semantic ce caracterizează în mod particular aceste cuvinte. Ele reflect ceea ce Eggs (2000: 29–30) numează *etic affectiv* (*l'éthique des passions*), un sistem de evaluare normativ al sinelui în manifestările lui afective *corecte* sau *adecvate* unui scenariu stabilit socio-cultural. Aceasta reglează *topica pasiunilor* (*la topique des passions*) – vocabularul afectelor într-o limbă dată, scenariile standardizate și lexicalizate în această limbă – și *semiotica pasiunilor* (*la sémiotique des passions*) – sistemul semiotic atribuit unui afect (mimic, gestic, intonat etc.) (Eggs 2000: 28–30). Se reduce, astfel, în actualitate posibilitatea distingerea unei categorii afective speciale, pornind de la retorica aristotelică, cea a afectelor sociale primare – *ruine, mânie*², *invidia, amabilitatea*; acestea se intergrează într-un sistem ierarhic al „pasiunilor”, subordonându-se afectelor fundamentale, specifice indivizilor umani (*team-speranță; simpatie-antipatie; bucurie-durere*), urmând, la rândul lor, minorilor afective primare, caracteristice tuturor ființelor (*frică -încredere; a fi atrăs de / a respinge; pl cere/nepl cere*) (apud Eggs 2000: 27).

A. CHAMPS DE MOUVEMENTS INTERIEURS (diffus, tous les êtres animés)		
1. <i>peur/confiance</i>	2. <i>être attiré/ être repoussé</i>	3. <i>plaisir/peine</i>
B. CHAMPS D'AFFECTS DE BASE (uniquement les êtres humains)		
1. <i>craindre...peur</i>	2. <i>sympathie...antipathie</i>	3. <i>joie....douleur</i>
C. AFFECTS SOCIAUX PRIMAIRE		
1. <i>honte</i>	2. <i>colère</i>	3. <i>envie (émulation)</i>
4. <i>amabilité</i>		

2. Studiu de caz. *Ruine – descriere conceptual-semantică*

În cele ce urmează ne propunem studiul de caz al unui cuvânt socio-afectiv reprezentativ, exponențial, care lexicalizează conceptul afectiv /*ruine*/, pornind de la distribuția lui contextual-semantică în texte de limbă veche³. Vom încerca aplicarea

¹ „Humilier exprime un sentiment, et même un sentiment très fort. Mais il n'y a humiliation que si la situation qui cause ce sentiment est publique [...]. L'être humain est un *politikon zoon*. Les êtres humains, du berceau à la tombe, vivent sur le regard des autres, et se définissent sans cesse par rapport aux autres (l'individualisme et intenable): l'humiliation surgit quand une certaine image de soi, construite dans notre rapport aux autres, s'effondre” (Ruwet 1995: 37).

² Mânia se încadrează în categoria afectelor sociale, dacă presupunem activarea unui mecanism afectiv subiacent, prezent și pentru alte afecte, dorința de recunoaștere și valorizare socială. Lipsa de creditare socială poate fi o surse pentru acest afect specific, dar nu unică. Ca urmare, încadrarea lui în categoria cuvintelor socio-afective se poate face numai prin analiza contextului mai larg.

³ O analiză similară, comparativă, se poate face și pentru sinonimul său parțial, *vinovă ie*, indicând un afect apropiat de *ruine*, dar mai interiorizat. Studiile de sociologie, psihologie și antropologie îl includ contrastiv în cercetare, subliniind diferențele fine de raportare la sine și la contextul societal. Afecțul este însă discutat adesea sub eticheta lexicală *vin*, care nu indică, de fapt,

conceptului de *etic afectiv* (descrierea unui *ethos al ru inii în româna veche*), prin delimitarea unei *topici a ru inii* – lexicalizare, scenarii standard – script semantic – și a unei *semiotici a ru inii* (sistemul semiotic convențional care î se atribuie).

2.1. Concept sociologic, antropologic, psihologic

Ru inea ca realitatea afectivă este nelipsită din principalele clasificări ale afectelor, pe de o parte, și ale termenilor afectivi, pe de altă parte. Considerat fie afect primar (Aristotel), fie, de cele mai multe ori, secundar, inclusiv într-o categorie specială a emotiilor utilitare (al turi de mânie, frică, bucurie, dezgust, tristețe, vină), în virtutea funcției specifice de reglare a relațiilor intragrup (facilitând adaptarea la evenimente importante pentru imaginea sinelui) (Scherer 2005: 106), ru inea a fost atent analizată în studiile de sociologie și antropologie. Theodore Kemper (1978: 59-62, apud Chelcea 2008: 210) identifică patru tipuri de ruine: 1. situational; 2. agresiv; 3. narcisist; 4. deferent, criteriile fiind: a). factorii de influență (sinele sau alii) și b). autoimpunerea sau impunerea de către alii a standardelor care excedează statusul lor social.

Tipologia socială a ru inii

	Factorul de influență (Agency)	
	Sinele (Self)	Alii (Others)
Neîndeplinirea obligațiilor impuse din exterior (<i>External default</i>)	Ruine situatională (<i>Situational shame</i>)	Ruine agresivă (<i>Aggressive shame</i>)
Neîndeplinirea obligațiilor impuse din interior (<i>Internal default</i>)	Ruine narcisistă (<i>narcissistic shame</i>)	Ruine deferentă (<i>Deferential shame</i>)

Alte studii privesc comparativ și contrastiv *ru inea* în raport cu alte realități socio-affective: vina, jena, umilină etc. Lelord, André 2001: 207-214 identifică următoarele caracteristici pentru *ru inea*: este rezultatul unei autoevaluări a persoanei; este intens; presupune o vizionare negativă a sinelui; este însoțit de manifestări fizice forțate (plecarea privirii, lipsa zâmbetului, dificultate de exprimare); este centrat pe o inferioritate percepță de alii; presupune o expunere publică (real sau virtual); este însoțit de dorința de a fi respectată, de a fugi sau de a agresa în caz de umilire; este cauzat de cele mai multe ori de factori externi, de ceea ce a atingere scopului etc.

Totodată, antropologii au identificat strânsa legătură dintre *ru inea* și tipul de cultură: *ru inea* pare să fie tipică pentru societățile colectiviste, „închise”, care pun accentul pe valorile și normele comune (spre deosebire de *vină* și *șamă*, care ar fi induse mai degrabă de culturile individualiste) (Walbott, Scherer 1995: 470, 482).

2.2. Perspectiva lingvistică

În lingvistică, studiile dedicate acestui concept sunt, însă, mult mai puțin detaliate. Cuvintele care redau acest concept în diferite limbi sunt incluse și discutate global în categoria mai largă a termenilor afectivi, fără o atenție specială. Ne propunem în cele ce urmează să descriemă detaliat contextul-semantic al conceptului, aplicând o grilă mixtă de criterii interdisciplinare; pe de o parte, definimă lexicografic, și, mai ales, analizăm contextelor de limbă veche în care apare termenul; pe de altă parte, transcriu specificitatea de descriere conceptual-semantică identificate în studiile disciplinelor colaterale mai sus menționate.

realitatea afectivă corespondă, ci pe cea strict etică, socială. Termenul care lexicalizează afectul este *vină*.

2.2.1. Analiz semantic

Aceast complex realitate afectiv este lexicalizat în român prin termenul generic *ru ine* (cu realizările morfologice – *a se ru ina, ru inat*). Definiția lexicografică (cf. DLR, DEX) prezintă dezavantajul circularității, dar oferă o descriere generală a sensului, din care putem extrage următoarele trei tipuri semantice de bază – /+ *afectiv*/ („sentiment penibil de sfârșit, de jen”), /-(in)validare normativ-social/ („provocat de un insucces sau de o greșală”). Pornind de la descrierile complementare non lingvistice, putem completa formula compozițională a termenului cu următoarele componente: /+energie psihică/, /+negativ/, /+subiectiv/, /-stimul afectogen activ/, /+intensitate mare/, /+constant/, /+durativ/ (trei tipuri semantice specifice tuturor cuvintelor ce desemnează sentimente – în opozitie cu alte clase de afecte – emoții, pasiuni, dispozitive; se confirmă astfel informația oferită de genul proximal definită lexicalizări). Caracteristica semantică prin care cuvântul poate fi încadrat într-o categorie specială este cea de *validare normativ-social* (/valorificare/discreditează socială), comună și altor termeni (*invidie, admirație, vinovătie* etc.). Ruinează conceptual care exemplifică dubla fază posibilă a cuvintelor afective – evaluare subiectivă, dar raportare la o dublă instanță privată-publică, prin activarea simultană a conținutelor de sine private și a celei publice (Buss 1980). Această bivalență evaluativă se reflectă și în plan semantic, cuvântul putând actualiza simultan semele *reactiv-exogen*/ *reflexiv-endogen* (trei tipuri specifici termenilor socio-afectivi). De altfel, după cum s-a subliniat, distincția dihotomică *exogen-endogen*, care ar funcționa drept criteriu de distincție a claselor de termeni afectivi (cf. Anscombe 1995, Tutin et al. 2006), nu se justifică pentru multe cuvinte afective, care presupun un amalgam specific de două modalități, de reactivitate și de prospectivitate (Eggs 2000: 26). Acestui profil semantic și se poate adăuga o ultimă treaptă semantică, deductibil din funcția specifică a afectului pe care îl lexicalizează (ca și în cazul altor termeni, etichetele lexicale pentru afecte sociale similare) și anume aceea de reglare a relațiilor între grupuri – *dinamic-motivational*.

Aceste trei tipuri semantice minimale pot constitui formula compozițională și pentru alte cuvinte socio-afective similare. Analiza semică globală propusă necesită însă, obligatoriu, o analiză contextual-semantică atentă, complementară, care să validateze, să infirme sau să nu negueze. Componenta semantică *social-afectivă* nu se poate decoda decât prin un studiu atent al contextului mai larg. Prin context nu înseamnă simplă vecinătate lexicală, ci o anumită tematică a termenilor socio-afectivi în economia textului, un script semantic, un scenariu standardizat, în care efectul respectiv se actualizează și devine transparent prin lexicalizare.

				Instanță				
	social	pozitiv	negativ	interior / privat	exterior / public	reflexiv (reactiv) endogen (exogen)	discreditează	dinamic-motivational
<i>ru ine/</i> limba veche- ocărată; <i>sfârșit</i> ; <i>scandal</i>	+	+	+	+	+	+	+/-	-/+

2.2.2. Analiza contextual-semantic

2.2.2.1. Topica ru inii – lexicalizare, scenariu semantic

Termenul *ru inie*, lexicalizând afectul corespunzător, apare în contexte care circumscriu un anume scenariu semantic, schematizat de următoarele parametri principali: *cine (locul psihologic* (cf. Plantin 1999))? *Evaluare pozitiv sau negativ? În raport cu cine/cu ce?* (*instanța privat /instanța publică*) *De ce?* (*cauza discreditului*) *Consecințe?* (*impuls cître aciune*). Acest script general indică o polivalență conceptual-semantică¹, reflectată în plan lexical de cuvântul *ru inie* (i-a se *ru ină*, *ru inat*). Se delimitizează patru sensuri principale, hierarhizate în funcție de locul ocupat de semnalul afectiv de bază în formula componențială. Ca și în cazul altor termenilor afectivi, se constată o polisemie din sprijin abstract spre concret (Budu-Vrăneanu 2008: 236-237). Sensul cunoștinței este dinamic pe tiparul „ac iunie/starea și rezultatul ei” în direcția exteriorizării sau concretizării. Actualizarea acestor sensuri în context cunoștinței variază după parametrii care delimitizează latura socială specifică semnificației – instanța în raport cu care se face evaluarea și cauza discreditului; aceste variații reflectă un anumit tipar mental de conceptualizare a afectului respectiv, specific epocii, conform cu norma socio-etică activă și conveționalizată.

1. Pentru primul sens (echivalabil prin cvasisisonimele contextuale *jen*, *vinovătie*) scriptul semantic presupune următoarele caracteristici: trăsăturile generale – polaritate negativă, bivalență *endogen-exogen* (sentimentul este consecința unei duble evaluări în raport cu instanța publică și privată); trăsăturile variabile privind cauzele discreditului, care punctează sursa societății a afectului, fiind sub incidența tabuului activă în comunitatea și epoca respectivă (*quid non decet*) și a dozei (fondul comun de cunoștințe, norma socială, impulsuri prin tradiție, recunoscută și împărtășită de întregul grup – *quid decet, quid debet*). Se delimitizează următoarele categorii:

a. fizic – nuditate

- (1) „Deci, ceea ce n-am văzut nu este **ru inea** unul de altul” Z 21v/3
(2) „[...] și îngerii și arhanghelii cu frica și cutremurul său. și atât scârba mare de o(t) bistrago ono(g)o și hoda stra(s)ny(h) și ko(v) [„de aceea grabnică pogorâre și înfricoșirea celor cete”] [...]. și tur și tot sămeni și omenească și vedea **ru inea** trupurilor sale. și cu amarurile era sufletele și tătăra. și împresura de scârbe și de cugetele sale” V 118r

– relații fizice și afective nerecomandate de norma social-religioasă

- (3) „„Cine face lucruri într-ascuns ca sodomianii și că tu, aceia sunt necuvioși. și-i face **ru inea** smârdului Samon și să mână cu mare mână” V 40v
(4) „bărbatii și trâni ei vor lăua fete, că nu va fi **ru inea** în oameni” (Cuvântul...) 185v

b. etic – în aceste contexte, *ru inea* se asociază pozitiv cu alte afecte; cauza discreditului este un alt afect lexicalizat sau reconstituirea contextuală, afect sănătății de normă socială. Relevant este adăugarea izotopiei, care pună în legătură cel mai adesea *ru inea* cu *frica*.

– (lipsă de) *respect* – în relațiiile de familie (nerespectarea ierarhiei de autoritate):

¹ Cuvintele afective se caracterizează adesea prin polisemantism, care presupune “alunecarea” de la un sens ce indică o stare interiorizată la un sens mai concretizat, mai vizibil, desemnând o atitudine exteriorizată sau situația să fie obiectul (Budu-Vrăneanu 2008: 35).

- (5) „p rintele va înv a fectorul i-l va certa. Feitorul nu-l va asculta, ce va zice p rin ilor: « T ce i! Voi ce gr i i? C a i trecut de b trâne e de nu ti i ce gr i i ». Iar p rin ilor le va fi **ru ine**, t cea-vor i vor l sa” 12V I, 129r
- (6) „Va a-vor parin ii baia ii sei lege buna, iei vor face ris de iei. Iei se **vor** // **ru ina** i vor tace” 12 V III, 79r.

– în fa a unui moment solemn al existen ei (moartea):

- (7) „ i cu dulcea gr iia i zis unul dintr-acea tia c tr cei întuneca i cu *urgie*: O, întuneca ilor i *procle ilor!* Dirept ce v -i n ravul de cur i numai că la omul ce moare de-l *întrista* i-l sp *rea i*, strâgând f r **ru ine**? Nu v foarte *bucurare*, c aicea n-ave parte, nici soarte, nimic” V 50r.

– în fa a hierofaniei:

- (8) „to [...] s *mira* de frâmsea ea crucei. Iudeii o v zur i s sp *riar*. i s umplu fa a lor de **ru ine**, mai vârtos decât când fur *turbura* întâi. În i s b tea i gr iia: « O, vai de noi, r u s mn v zum c vine, *vai* de noi, *ocaianicii* de noi »” V 116r
- (9) „deac v zur crucea, fa a li se *întunec* i s **ru inar**, *plângaea* i *suspina*” V 117r
- (10) „Eu voiu t cea înainte-, iar Duhul Sfânt, cela ce tu l-ai *hulit*, acie va veni i te **va ru ina**” V 137^v- 138^r
- (11) „ i deac auzi acest cuvânt necuratul Nestorie, el s *îngrozi* i s **ru in** ” V 139^r
- (12) „ i ei s **ru ina** unde vedea în cât *urgie* sănt, *plângaea* i în de ert s *trudia*” V116^r.

– lips de *curaj* (*la itate*) (în aciuni militare); asociat cu *mândrie* (*patriotic*) (nelexicalizat; reconstruit contextual), *fric* :

- (13) „ i eu venit-am la tine i cu toat sila me. i tu s vii cu sila ta la r zboiu. i mai bine s moar machidoneniei cu cinste la r zboiu decât s tr iasc cu **ru ine**” A 26v
- (14) „Decât s tr im cu **ru ine**, mai bine s perim cu tine. i a a s tii, împ rate, c aceasta nu e de vina noastr , ce e de vina turcilor t i, c ei sp *mântar* pre noi” A 30v
- (15) „de nu m voi bate i cu voi, mie **ru ine**-m va fi” A 42r.

2. Pentru sensul al doilea (echivalabil prin cvasisinonimele contextuale *sfial*; *pudoare*; *modestie*) specific este actualizarea contextual a semului *pozitiv*, prin scindarea opozitiv a evalu rii; realitatea afectiv este negativ, prin impactul strict subiectiv (este endogen-negativ), dar pozitiv pe fundalul socio-cultural la care se raportează (exogen – pozitiv). Aceast orientare pozitiv în raport cu instan a public duce la o modificare esen ial a scriptului semantic. Parametrul *discreditare* nu se mai actualizează, sentimentul fiind validat social; în plus, mai mult decât în cazul altor contexte, se constată prezen a caracteristicii semantice *dinamic-motiva ional* – afectul impune un impuls spre aciune, caracteristic atipic pentru *ru ine*:

- (16) „[Sfântul] m d rindu-s de **ru ine**, ne te femei v dzând la o fântân , s c izvorul” DOSOFTEI, V.S. ianuarie 12v/14
- (17) „Miligrina, l sănd toat **ru ânea**,..l-au luat de mâн cu delica âi” PM 2^v.

3. Pentru sensul al treilea (echivalabil prin cvasisinonimele contextuale *ocar*, *batjocur*, *scandal*; (prin extensie) *ofens*; *umilire*, *umilin*), diferen a specific este dat de accentuarea semului *discreditare public* (verbal i atitudinal).

În aceste contexte, scenariul semantic presupune o evaluare strict negativ i, în special, o raportare preponderent la instan a public , în defavoarea celei private; în

ierarhizarea componentelor semantice de bază se produce o reposiționare – valoarea afectivă de bază este astfel diminuată, în favoarea celei sociale; se adaugă în plus o componentă *dicendi* suplimentară, derivată din cea de contact social. Termenul pierde astfel din conținutul abstract inițial, devenind mai concret, mai perceptibil. Diminuarea semnificației afective propriu-zise se observă și din combinațiile contextuale în care termenul apare. El nu mai este strict legat de un subiect individualizat, specificat¹, ci desemnează în multe cazuri o noțiune generală, mai apropiată de etic, decât de afectiv. Un indice morfologic al acestei valori generale, nedependente de un subiect individualizat, este acurenția cuvântului în forma de plural:

- (18) „Bogate nevoi și **ruini** fără turcii beilor oameni” NECULCE, L. 360
- (19) „Săibă scriptură cinstiți și frumoase, iar să nu fie să fiu acea scrisoare în vreun chip grozav și de **ruine**” PRAV. 76
- (20) „Scot de **ruine** den curățe și din casele oamenilor...prește be ivi” CHEIA ÎN. 90^r/7
- (21) „Se învească să se înrecire și în **ruine** cei ce ceru reu mie” PSALT. 138 (cf. *batjocură* în B 1938)
- (22) „Trezi-i și dorești iezi și nu greji, că sunii nu tiu de Dumnezeu, prește **ruine** voao gresc [cca 1569-1575], GCR I, 13/32
- (23) „O **ruine** ca aciasta foarte rău să *scârbască* prește împăratul,...mânia lui cea foarte strănică degrabă rău să te scoată” Er 68
- (24) „Toată **ruinea**, ocara Domnului tu, iaste slava ta cea de veaci” (a. 1642), GCR I, 102/27
- (25) „Iar, la peră, a zicea cum iaste mai rău decât o muiare, mare **ruine** iaste” HERODOT (1645), 507
- (26) „Orcarele va fi să rădece în cinstiți om plin de **ruine** și de toată ocara, pentru lucrurile lui ceale reale...acesta nu-va putea ucide muiarea, când o va prinde...că va fi de certare” PRAV. 107
- (27) „Bine să te încărcă mare **ruine** vezi pe iată de către domnie-mea” (a. 1602), CUV. D. B. TR. I, 128
- (28) „Vă duz Moisi că în rodul fu săptămână, că Aaron să dase ei prește **ruine** lor între aleane și să iști” PO 289/8 (cf. *batjocură* în B 1938).

4. Sensul al patrulea presupune trecerea semnului *affectiv* în plan secund, cuvântul desemnând o situație marcată afectiv negativ (evaluare interioară și exterioră), provocată de neîndeplinirea unei norme sociale impuse din exterior sau din interior; (cvasisinonimele contextuale sunt *dezonoare*, *necinste*).

Distincția între acest sens și celelalte este greu de să fie realizată.

a. În unele contexte, semnificația este ambiguă sau bivalentă, putând suporta o dublă lectură – situație marcată afectiv, dar și afectul însuși:

- (29) „Alături pântece neroditoriu mult plodări, și den cea **ruine** dentăi izbăvi-se” CORESI, EV.
- (30) „Deci Constantin Vodă a urmat la mari **ruini**” NECULCE, L. 340
- (31) „Să-i-luară totă averea, să o îndepărteze, să o scoată din ară, cu mare **ruine**” ANON. CANTAC., CM. I, 124
- (32) „Căuta și furul, cum nu-i este frică de **ruine**” FD 592v
- (33) „Turcii au fost săraci oaste în ară Ungurească asupra împăratului nemesc, mai vîrtoși îndemnând Hasan-pașa al Bosniei, vrând să-i curățească **ruinele** den anul trecut” R. POPESCU, CM I, 315

¹ O caracteristică fundamentală a numelor de afecte fiind subiectivitatea, dependența de un *ego*, sursă și experimentator al afectului.

- (34) „Deci, întorcându-i o dat spre fug ..., mai cu **ru ine** decât to i, satrapul Oroodant, l sănd c ru a i înc lecând preste un cal, din cei de la Nisa, fugia” AETHIOPICA, 59^r/11.

În toate aceste exemple *ru ine* poate însemna i „situa ie umilitoare, dezonorant ”, dar i sentimentul însu i, echivalabil sinonimic prin „umilin ”.

b. În alte contexte, unde nu apare un subiect individualizat, cuvântul prezint un sens afectiv mai degrab deductibil contextual decât intrinsec:

- (35) „Nu iaste la dâm ii **ru ine** a fi datoriu, c nici unul, nici de cei de frunte, nu iaste s nu fie datoriu” URECHE, L. 114
- (36) „**Ru inea** cea mai mare ce petreace omul iaste când ceaia ce au gr it s cunoa te aiavea c iaste minciun ” (a. 1713), GCR II 8/11.
- (37) „Când se întorcea în Rin, avea rimleanii leage i-i f cea trei *cinsti* i trei **ru ini**” FD 599r (relevant este i prezen a pluralului, ca i opozit ia contextual *cinsti-ru ine*, care sugereaz un sens etic, nu afectiv).

c. În alte contexte, alunecarea sensului dinspre abstract înspre concret duce la anularea semului *afectiv*:

- (38) „Alerga , alerga , c Amon vru s -m fac **ru ine** cu de-a sila” FD 562v
- (39) „el îndat au c zut asupra mea i nevoiai s m **ru ineaze..**” S 82^r
- (40) „Omul ce- d trupul pre **ru ine**” PRAV. GOV. 47^v/13.

2.2.2.2. Semiotica *ru inii*

Una dintre tr s turile esen iale în caracterizarea i categorizarea afectelor este cea a conduitelor emo ional-expresive (v. *supra 1.2.*), strâns determinat cultural. Din punct de vedere lexical, aceast tr s tur transpare din combina iile contextuale în care termenul se angajeaz , oferind indicii pentru o descriere mai fin . Pentru *ru ine* studiile de psihologie i sociologie au identificat un tipar de exteriorizare, care implic evitarea privirii, o vascularizare intens a obrajilor¹, un impuls ac ional spre retragere, fug etc. Toate acestea transpar i din contextele în care apare cuvântul, putând func iona drept indicii pentru reconstruirea afectului *ru inii* atunci când acesta nu este lexicalizat propriu-zis în text.

Aceast strâns dependen dintre afect i m rcile de exteriorizare caracteristice se reflect în român în chiar semnificantul conceptului *ru ine*. Etimologic, cuvântul se leag de termenul latin *roseus* – „de culoare ro ie”, fiind considerat un derivat de la *a ru ina* (< *a ro i* + suf. *-ina*) (DER) sau legat de un lat **rosinus* – „trandafiriu” (REW 7382) sau lat. **russionem* (Pascu 1924: 43) sau **rosionem* (CDDE). Pu cariu (1940: 40) îl consider un derivat de la *ro u*, cu un sens primar „ro ea ”, pornind de la expresia „s - i fie ru ine obrazului”, care însemna la origine „s i se înro easc obrazul” i care s-a simplificat, devenind „s - i fie ru ine” (urcarea singelui în obraz fiind considerat un semn al ru inii). Etimologia cuvântului reflect , astfel, standardizarea conduitelor emo ionale, tr s tur definitorie pentru un afect, atât de relevant încât a devenit expresia lexical a conceptului. În cazul acestui cuvânt, semnificantul conven ionalizeaz o nuan a semnificantului:

- (41) „de **ru ine** nu mai *cuteza* s - i r dice ochii s caute” B 21^r

¹ Conven ionalizarea obrazului ca parte a corpului care reflect o anumit emo ie, printre care i *ru inea*, este una extins . Limbi diferite reflect acest tipar antropologic – vezi rom. *obraznic* (slav) – „care nu are ru ine”; engl. *cheeky* „insolent, f r ru ine” etc.

- (42) „i s-**au ru it** obrazul ca focul de **ru ine**” B 20^r
 (43) „jale la inim i **ru ine** în obraz” FD 501^v.

În câteva contexte, *ru ine* apare în asociere cu termeni desemnând manifeste puternice de exteriorizare emoțională, care nu sunt tipice pentru acest afect. Aceste indici apar în contexte mai largi puternic marcate afectiv, confirmând teoria transparenței afective a omului medieval, mult mai direct în exteriorizarea stărilor emoționale:

- (44) „deac v zur crucea, fa a li se **întunec i s ru inar ,plângaea i suspina**” V 117r.

3. Observații finale

Etica ruiniilor în româna veche acoperă astfel mai multe tipuri de expresie, lexical sau semiotic, corespunzătoare codificării specifice epocii. Studiul contextelor atestă o bogată ocurență a termenului *ru ine* în limba veche, cu polisemantismul mai sus descris; aceasta indică un anumit tip de mentalitate afectivă, în care raportarea la norma de grup și validarea imaginii de sine intracomunitare este foarte importantă. Afectul care își se asociază cel mai adesea este *frica, teama* (dar și *mânie, triste*) de sănătatea unei instanțe publice umane sau superioare, divină. Textele și contextele confirmă astfel, prin lexicalizare, apartenența la o cultură afectivă și de mentalitate de tip colectivist, în care afectele subiective trec prin filtrul obligatoriu al raportării la celalăți. Cuvintele socio-afective reflectă acest lucru. *Ru ine* are ca sinonime în limba veche termenii *ocar* (la rândul lui polisemantic), *sfial* și, mai rar, *scandal*. Cvassisinonimul cel mai apropiat ca semantism, *vinov ie*, are puține ocurențe, ceea ce atestă faptul că caracterul extrovertit al afectivității în epoca veche. Spre deosebire de *ru ine* care este reflexiv, dar mai adesea tranzitiv, *vinov ia* presupune o stare afectivă mai interiorizată, introvertită (Walbott, Scherer 1995: 470, 482). Se confirmă astfel și lingvistic, prin lexicalizare, rezultatele studiilor antropologice, anume că *ru ine* este predominantă în societățile „închise”, care pun accentul pe valori colective, în timp ce culturile mai puțin ghidate de norme, mai „deschise”, care pun accent pe individualism, manifestă o preponderență a sentimentului de vinovie.

Rezultate similare interesante se arată și din analizele paralele contextual-semanticale altor termeni socio-afectivi în limba română veche. Lexicul afectiv din perioada veche reflectă o mare varietate, de la cuvinte socio-afective propriu-zise (*pizmă, mil* etc.), la cuvinte socio-afective periferice (*a luda, a s ruta, a ierta* etc.), indicând transparență afectivă ridicată (sunt frecvente cuvintele care redau coduța expresivă) și un control redus, și surimi specifici profilului epocii.

CORPUS DE TEXTE. SIGLE

- A = *Alexandria*, București, Fundația Națională pentru Tineret și Artă, 2006 (ediție de Florentina Zgaraon).
- AETHIOPICA = *A lui Iliodor istorie etiopicească. Cinci cărți* [Manuscris din 1773, BAR, cota 355].
- ANON. CANTAC., C.M. I = *Letopisele cantacuzinescă*, în *Cronicari munteni* (ed. Mihail Gregorian), București, Editura pentru Literatură, 1961, vol.I, p. 83 – 224.
- B = *Bertoldo*, București, Editura Minerva, 1999 (ediție de Magdalena Georgescu).
- B 1938 = *Biblia adevarata Dumnezeiasca scriptură a Vechei și Noului Testament*, București, Fundația Națională pentru Literatură și Artă, 1938.
- CHEIA ÎN. = *Cheia în eleșului*. Scoasă în limba română, București, 1678.
- CORESI, EV. = Diaconul Coresi, *Carte de învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I. Textul, București, Socec et Comp., 1914.
- Cuvântul... = *Cuvântul de vreamă de apoi*, în Alexandru Mare, *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuții filologice*, Fundația Națională pentru Tineret și Artă, 2006, p. 325-331.

- CUV. D. B TR. I = B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvinte den b trâni*, Bucureti, Tomul I. *Limba român vorbit între 1550-1600*, Bucureti, Tipografia Societății Academice Române, 1878.
- DOSOFTEI, V.S. ianuarie = Mitropolitul Dosoftei, *Via a i petreacerea svinilor*, Iași, 1682.
- Er = *Istoria lui Erotocrit cu Aretusa*, în *Cările populare în literatura românească*, Bucureti, Editura pentru Literatură, 1963, vol. II (ediție de Ion C. Chișimia, Dan Simionescu), p. 27-85.
- FD = *Floarea darurilor*, Bucureti, Editura Minerva, 1996 (ediție de Alexandra Moraru).
- GCR I, II = M. Gaster, *Chrestomathie română*, Leipzig-Bucureti, F.A. Brockhauss – Socie et comp., 1891.
- HERODOT (1645) = *Herodotus (1645)*. Traducere românească publicată după manuscrisul găsit în Mănăstirea Cozia de N. Iorga. Vîlenii de Munte, Tip. „Neamul Românesc”, 1909.
- NECULCE, L. = *Letopisele răi Moldovei și O samă de cunoscături*. Text stabilit, glosat, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan. Ediția a II-a, revăzută, Bucureti, Editura de stat pentru literatură și artă, 1959.
- PM = *Istoria lui Poliion și a Militinei*, Bucureti, Fundația Națională pentru Tineret și Artă, 2003 (ediție de Florina Racoviță-Cornet), p. 171 – 216.
- PO = *Palia de la Orătie 1581-1582*, Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureti, Editura Academiei, 1968.
- R. POPESCU, CM I = *Istoriile domnilor Trei Răi Rumâne și de Radu Popescu*, în *Cronicari munteni* (ed. Mihail Gregorian), Bucureti, Editura pentru literatură, 1961, vol. I., p. 227-577.
- PRAV. = *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, Bucureti, Carol Gobbi, 1912.
- PRAV. GOV. = *Pravila aceasta iaste diră pt toriu de leage, tocmeală sfintilor apostoli tocmită de zece săboare* (trăsătruirea aceasta iată a preacuvioirii părăsind învățătorilor lumiei), 1640.
- PSALT. = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psalțiri din secole XVI și XVII* traduse din slavone și tezaurul critică de I.A. Candrea, Bucureti, Socie et Comp., 1916.
- S = *Sindipa*, Editura Minerva, Bucureti, 1996 (ediție de Magdalena Georgescu).
- URECHE, L. = Grigore Ureche, *Letopisele răi Moldovei*, ediție îngrijită de P.P. Panaitescu, Bucureti, Editura de stat pentru literatură și artă, 1955.
- Z = *Cărțea lui Zosim la blajini*, Bucureti, Editura Minerva, 1999 (ediție de Maria Stanciu-Istrate).
- V = *Via a Sfântului Vasile cel nou și via zduhului*, Bucureti, Fundația Națională pentru Tineret și Artă, 2004 (ediție de Maria Stanciu-Istrate).
- 12V = *Cele două sprezece vise în tâlcuirea lui Mamer. În versuri despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, Bucureti, Fundația Națională pentru Tineret și Artă, 2003 (ediție de Alexandru Mare).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Anscombe, Jean Claude, 1995, „Morphologie et représentation événementielle: le cas de noms de sentiment et d'attitude”, *Langue française*, 105, p. 40–54.
- Averill, James R., 1980, „A constructivist view of emotion”, în Plutchik, Kellerman (eds.) 1980: 305–340.
- Bidu-Vrăceanu, Angela, 2008, *Câmpuri lexicale în limba română. Probleme teoretice și aplicative*, Bucureti, Editura Universității din Bucureti.
- Buss, A.H., 1980, *Self-consciousness and Social Anxiety*, San Francisco, Freedman.
- Candrea, I.A., Ov. Densusianu, 2003 [1907–1914], *Dictionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, Bucureti, Editura Paralela 45 [CDDE].
- Chelcea, Septimiu, 2008, *Ruineau și vinovăția în spațiul public. Pentru o sociologie a emoțiilor*, Bucureti, Editura Humanitas.
- Ciorănescu, Alexandru, 2002 [1958–1966], *Dictionarul etimologic al limbii române*, Bucureti, Editura Saeculum I.O. [DER].
- von Cranach, M., W. Doise, G. Mugny (eds.), 1992, *Swiss Monographs in psychology*, Hogrefe & Huber Publishers.
- Dictionarul explicativ al limbii române*, Bucureti, Editura Univers Enciclopedică, 1998 [DEX].
- Dictionarul limbii române (serie nouă)*, Litera R, Bucureti, Editura Academiei, 1965 și u. [DLR].
- Durkheim, Emile, 1968 [1912], *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris, PUF.
- Eggs, Ekkehard, 2000, „Logos, ethos, pathos, l'actualité de la rhétorique des passions chez Aristote”, în Plantin, Doury, Traverso (eds.) 2000: p. 15–31.

- Elias, Norbert, 2002 [1977], *Procesul civilizării: cercetări sociogenetice și psihogenetice*, 2 vol., Iași, Editura Polirom.
- Geertz, Clifford, 1975, *The Interpretation of Cultures*, New York, Basic Books.
- Harré, R., 1986, *The Social Construction of Emotions*, Oxford, Basil Blackwell.
- Harré, Rom, Grant Gillet, 1994, *The Discursive Mind*, Thousand Oaks, CA, Sage Publications.
- Kemper, Theodore D., 1978, *A Social Interactional Theory of Emotions*, New York, Wiley.
- Lelord, François, Christophe André, 2001, *La force des émotions*, Paris, Editions Odile Jacob.
- Mauss, Marcel, 1986 [1921], „L'expression obligatoire des sentiments”, *Essais de sociologie*, Paris, Minuit, p. 81–88.
- Niemeier, Susanne, 1997, „Nonverbal expression of emotions in a business negotiation”, în Niemeier, Dirven (eds.) 1997: 277–305.
- Niemeier, Susanne, René Dirven (eds.), 1997, *The language of emotions*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Osgood, Charles E., 1966, „Dimensionality of the semantic space for communication via facial expressions”, *Scandinavian Journal of Psychology*, 7, p. 1–30.
- Pascu, G., 1924, *Dictionnaire étymologique macédo-roumain. I. Les éléments latins et romans*, Iași, Cultura Națională.
- Plantin, Christian, 1999, „La construction rhétorique des émotions”, în Rigotti, Cigada (eds.) 1999: 203–219.
- Plantin, Christian, Marianne Doury, Véronique Traverso (eds.), 2000, *Les émotions dans les interactions*, Lyon, Presses Universitaire de Lyon.
- Plutchik, R., H. Kellerman (eds.), 1980, *Emotions: Theory, research, and experience*, vol I, New York, Academic Press.
- Pu cariu, Sextil, 1940, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol I”.
- Meyer-Lübke, Wilhelm, 1935, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg [REW].
- Rigotti, Eddo, Sara Cigada (eds.), 1999, *Rhetoric and Argumentation. Proceedings of the International Conference*. Facoltà di Scienze della comunicazione, Lugano, April 22–23, 1997 (Beiträge zur Dialogforschung).
- Ruwet, Nicolas, 1995, „Les verbes de sentiment. Peuvent-ils être agentifs?”, *Langue française*, 105, p. 28–39.
- Scherer, Klaus R., 1982, „Emotion as a process. Function, origin and regulation”, *Social Science Information*, 24, 4/5, p. 555–570.
- Scherer, Klaus R., 1992, „On social representation of emotional experience: Stereotypes, Prototypes, or Archetypes”, în von Cranach, Doise, Mugny (eds.) 1992: 30–36.
- Scherer, Klaus R., 2005, „What are emotions? And how can they be measured?”, *Social Science Information*, vol. 44, 4, p. 695–729.
- Tangney, J. P., K. W. Fischer (eds.) 1995, *Self-conscious emotions: the psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride*, New York, Guilford Press.
- Tutin, Agnès, Iva Novakova, Francis Grossman, Cristelle Cavalla, 2006, „Esquisse de typologie des noms d'affect à partir de leurs propriétés combinatoires”, *Langue française*, no. 150, 2/2006, p. 32–49.
- Walbott, Harald G., Klaus R. Scherer, 1995, „Cultural determinants in experiencing shame and guilt”, în Tangney, Fischer (eds.) 1995: 465–487.
- Wierzbicka, Anna, 1993, „Reading human faces”, *Pragmatics and Cognition* 1, p. 1–23.

Le lexique socio-affectif dans le roumain ancien. Etude de cas – ruine honte

L'étude soutient la nécessité de délimiter une catégorie spéciale du lexique affectif – il s'agit des termes socio-affectifs, en appliquant des critères de sélection, catégorisation et analyse interdisciplinaire ; les critères appliqués appartiennent à la linguistique, mais aussi à la sociologie et à l'anthropologie des émotions. On propose un modèle d'analyse contextuelle-sémantique du mot *ruine honte*, ayant comme point de départ ses occurrences dans quelques textes roumains anciens (XVIIe – XVIIIe siècles). On constate la riche polysémie du terme et la forte spécificité culturelle du scenario sémantique.